

УДК 341.1/8

Олександр Єлезаров,

канд. юрид. наук, в.о. декана факультету судноводіння,
доцент кафедри судноводіння та керування судном
Київської державної академії водного транспорту
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

ОСОБЛИВІСТЬ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МОРСЬКИХ ПРОСТОРІВ АРКТИКИ

Стаття присвячена аналізу міжнародно-правових аспектів регулювання морських просторів Арктики, які мають вплив на встановлення правового режиму морських просторів цього регіону. Розглянута правова регламентація діяльності приарктичних держав. З'ясований принцип розподілу сфер впливу на морські простори Арктики.

Ключові слова: Арктика, морські простори, приарктичні держави, Арктична рада, правовий режим, секторальний принцип.

Арктика – північна полярна область Землі, що включає окраїни материків Євразії та Північної Америки, майже весь Північний Льодовитий океан з островами, за винятком прибережних островів Норвегії, а також прилеглі частини Атлантичного і Тихого океанів. Основи сучасного міжнародно-правового режиму Арктики закладені в Статуті ООН 1945 р., і, відповідно, подальший розвиток міжнародно-правового регулювання обумовлений принципами міжнародного права, закладеними в ньому.

Найголовніший принцип міжнародного права – принцип суверенної рівності держав – є підґрунтям формування фундаменту міжнародно-правового режиму для будь-якого регіону нашої планети, включаючи Арктичний регіон. Саме з урахуванням принципу суверенної рівності держав, а також принципу недоторканності державної території слід проводити делімітацію морських просторів в акваторії Північного Льодовитого океану. Необхідно, щоб під час вирішення питань юрисдикції кожної конкретної арктичної держави стосовно тих або інших просторів Арктики не були порушені суверенні права арктичної держави, ні цілісність її державної території. В Арктичному регіоні найбільш уразливим є суверенітет держав щодо морських просторів. Відповідно, його реалізація прибережними державами багато в чому залежить від змісту норм міжнародного морського права, застосованих до правового режиму акваторії Північного Льодовитого океану. При цьому необхідно враховувати й інші основоположні принципи міжнародного права. Принцип сумлінного виконання

міжнародних зобов'язань є певною мірою гарантом реалізації всіх інших принципів [2].

Принцип мирного вирішення міжнародних спорів і принцип незастосування сили або загрози силою також реалізовані в ряді міжнародних договорів про нерозповсюдження ядерної зброї, скорочення озброєнь та роззброєння, заборону і знищення хімічної, біологічної та інших видів зброї масового ураження, які підписані в тому числі арктичними державами і, відповідно, повинні бути також реалізовані стосовно Арктичного регіону.

Географічне положення Арктики, незважаючи на суворий клімат, визначає її статус як ресурсного об'єкта, що привертає до себе дедалі більшу увагу міжнародної спільноти. Арктика – північна полярна область земної кулі, яка охоплює весь Північний Льодовитий океан, що примикає до частини Тихого і Атлантичного океанів, а також околиці материків Євразії та Північної Америки в межах полярного кола (66° 33' північної широти). За скромними оцінками, в Арктиці, крім значних запасів міді, нікелю, фосфатів, дорогоцінних каменів, урану тощо, є біля 90 млрд. бар нафти та 7 млрд. куб. м газу.

Арктика являє собою територію, що включає в себе околиці Євразії, Північної Америки і Північний Льодовитий океан. Територія Арктики поділена між США, Канадою, Данією, Норвегією і Росією. В основу її поділу покладена «секторальна теорія». Відповідно до зазначеної теорії сектор являє собою морський простір, підвалиною якого є сухопутна територія держави, а верхня точка – Північний полюс. Зазначений сектор належить п'ятьом приарктичним державам.

Арктика – частина земної кулі, обмежена з півдня Північним полярним колом, площа якої становить близько 21 млн кв. км. Усі відомі (відкриті) сухопутні звертання в Арктиці підпорядковані суверенітету тієї чи іншої з держав, що межують із Північним Льодовитим океаном, – Росії, Данії, Канади і США. До країн, що мають історичні інтереси в даному регіоні і на межі з ним, відносять Фінляндію, Швецію та Ісландію. Причому Фінляндія з передачею Радянському Союзу району Печенги (Петсамо) позбулася виходу в Північний Льодовитий океан. Ісландія визначає всю територію країни, яка входить в арктичну зону, але претензій на власний арктичний сектор не пред'являє.

Арктичний регіон із суходолом і водними просторами за своїми кліматичними і, насамперед, льодовими умовами значно відрізняється від інших частин Світового океану. Приполярні держави, економічні інфраструктури та населення, інтереси яких у багатьох аспектах пов'язані з просторовим і ресурсним потенціалом Крайньої Півночі, протягом десятиліть докладали зусилля до вивчення, господарського, культурного та іншого освоєння регіону, його оборони, збереження екологічної сфери і природних наявних ресурсів. Цей регіон здавна вважався зосередженням політичних, правових, економічних, військово-стратегічних, екологічних і соціальних інтересів. Саме ці інтереси впливають на характер прийнятих приарктичними державами законодавчих актів та укладених ними міжнародних договорів.

Арктичний регіон історично розділений на «сектора володіння» приарктичних держав, хоча й існує пропозиція інтернаціоналізації Арктики, яка поки що не знайшла підтримки. У 1921 р. Канада декларувала, що всі землі й острови до півночі від канадської континентальної частини перебувають під її суверенітетом. У 1926 р. Постановою ЦВК та РНК СРСР було прийнято аналогічне рішення, однак архіпелаг Шпіцберген залишився поза юрисдикцією СРСР, оскільки згідно з Паризьким договором 1920 р. він належить Норвегії. Секторальна теорія отримала тією чи іншою мірою відображення в офіційній позиції Канади і міжнародно-правовій доктрині колишнього СРСР, натомість три інші приарктичні держави не встановили власних секторів і не підтримали секторального поділу Арктики в цілому. Метою секторального поділу Арктики стало цілком обгрунтоване прагнення окремих приарктичних держав, зокрема Росії, виключити з-під дії загальних принципів міжнародного морського права райони, географічні і кліматичні особливості яких роблять їх особливо значущими для цих держав [5].

Що стосується морських районів Арктики, навіть постійно покритих льодами, то тут діють правові режими, встановлені нормами міжнародного морського права, що визначають статус і режим морських просторів (внутрішні води, територіальне море, виключна морська економічна зона, континентальний шельф, відкрите море). Складність вирішення проблеми правового режиму Північного Льодовитого океану і прибережних арктичних морів обумовлена різними підходами до визначення цієї ділянки земної кулі. З одного боку, він може розглядатися як відкрите море, з іншого боку, Північний Льодовитий океан у своїй значній частині представляє крижану поверхню і тому може розглядатися як особливий вид державної території п'яти прилеглих до нього країн світу, які і розділили океан на полярні сектори, а всі землі й острови, а також покриті льодом поверхні, які знаходяться в межах полярного сектора тієї або іншої країни, що входять до складу державної території. Це і пояснює різницю підходів приарктичних держав у застосуванні міжнародно-правових і внутрішньодержавних актів для вирішення міждержавних суперечок, що дедалі збільшуються, щодо використання просторів і ресурсів Арктики.

До 1994 року (набрання чинності Конвенції ООН з морського права 1982 року) континентальний шельф приарктичних держав не міг перевищувати 200 морських миль. Однак прийнята в 1982 році Конвенція ООН з морського права дозволила у виняткових випадках збільшувати простори континентального шельфу до 350 морських миль. Таким чином, велика кількість корисних копалин Арктики, в тому числі біля 87% вуглеводнів, знаходиться під юрисдикцією приарктичних держав [3].

Однак Арктика цікава міжнародній спільноті не тільки великою кількістю ресурсів. Річ у тім, що прибережні райони Арктики ефективні з точки зору альтернативних шляхів сполучення між Азією, Америкою та Європою. Мова йде про Північний морський шлях, що може стати більш вигідною альтернативою тому ж Суецькому каналу. Північний морський шлях – складний комунікаційний організм, він проходить від Кольської затоки на заході і до Берингового моря на сході. З одного боку, СМП є головним національним морським шляхом Російської Федерації в Арктиці, найважливішою частиною інфраструктури економічного комплексу Крайньої Півночі і сполучною ланкою між російським Далеким Сходом і західними районами країни. Він об'єднує найбільші річкові артерії Сибіру в єдину транспортну мережу [4].

З іншого боку, існують потенційні можливості використання складників його трас для міжнародних перевезень між країнами Європи, Азії та Америки. Однак віддаленість окраїнних сибірських морів від світових торговельних шляхів і характерні для них складні льодові умови стали причиною того, що ці траси практично ніколи не використовувалися для міжнародного судноплавства.

Правовий режим плавання іноземних суден на трасах Північного морського шляху заснований на положеннях російського законодавства, що регулює порядок доступу та плавання в таких районах, як внутрішні води, територіальне море і виняткова економічна зона, і яке повною мірою відповідає положенням Конвенції 1982 р. Те, що окремі ділянки трас у той чи інший момент ходу судна можуть пролягати у відкритому морі, не впливає на цілісність цієї транспортної комунікації, оскільки перебування судна на таких ділянках неможливе без попереднього або подальшого перетину російських суверенних вод. Таким чином, Північний морський шлях належить до категорії національних комунікацій, щодо яких Росія має виключні права як прибережна держава.

Нині доступ на Північний морський шлях регламентується Правилами плавання трасами Північного морського шляху, що діють з 1 липня 1991 р. За поглядами вчених для Північного морського шляху характерна наявність трьох складників, що визначають його правовий режим:

- географічний – визначає місце розташування, заданий західними, східними і південними кордонами. Північна межа СМП варіюється в досить широких межах;

- міжнародно-правовий – фіксує проходження трас через води, що володіють різним міжнародно-правовим статусом (внутрішні води, територіальне море, води виключної економічної зони);

- нормативний, зміст якого полягає в тому, що оскільки Північний морський шлях є національним водним шляхом, лежачим у цілому в межах суверенітету та юрисдикції Росії, то і регламентація доступу та користування ним здійснюється актами, що видаються органами Російської Федерації, що володіють відповідною компетенцією. Нині доступ на траси Північного морського шляху регламентується «Правилами плавання по трасах Північного морського шляху», затвердженими Міністерством морського флоту СРСР 14 вересня 1990 р. і введеними в дію 1 липня 1991 р. [7].

Оголошення Росією Північного морського шляху національною транспортною комуніка-

цією, відкритою для міжнародного судноплавства, ставить завдання нормативно-правового регулювання судноплавства по трасах Північного морського шляху з метою забезпечення безпеки мореплавства в цих районах, а також запобігання забрудненню моря із суден.

Також однією з основних проблем арктичного регіону, що вимагає узгодженого рішення на міжнародному рівні, є захист морського середовища від забруднення. Конвенція 1982 р. покладає саме на приарктичні держави зобов'язання щодо захисту і збереження морського середовища і відповідальність за це перед світовим співтовариством.

Найбільш важлива сфера взаємодії держав в Арктиці, а саме регіональна безпека арктичних країн, практично не врегульована міжнародними договорами: будучи готовими прийти один одному на допомогу в критичних ситуаціях, ці держави не припиняють геополітичне суперництво за володіння природними багатствами акваторії Північного Льодовитого океану. Відповідно, будь-які спроби вирішити протиріччя, які виникають, методами застосування збройної сили, враховуючи кліматичні особливості Арктики, можуть призвести до катастрофічних наслідків [1].

Для сприяння співпраці, координації та взаємодії між арктичними державами, корінними громадами та іншими жителями Арктики у зв'язку із загальними арктичними питаннями, зокрема у зв'язку з проблемами сталого розвитку та захисту навколишнього середовища в Арктиці, була створена так звана Арктична рада.

Арктична рада – міжнародна організація, створена в 1996 році з ініціативи Фінляндії для захисту унікальної природи північної полярної зони. Арктична рада має великий вплив у даному регіоні і значною мірою визначає міжнародну політику стосовно Арктики. Арктична рада через свої робочі групи регулярно випускає комплексні передові оціночні дослідження, присвячені екологічним і соціальним проблемам. Загалом робота Арктичної ради сфокусована на питаннях сталого розвитку та захисту навколишнього середовища в Арктиці.

Крім документів Арктичної ради, приарктичні країни взяли Нуукську декларацію про довкілля й розвитку в Арктиці (1993), програму щодо співпраці у військовій області та з питань охорони навколишнього природного середовища в Арктиці (1996; в 2003 р. до документа приєдналася Великобританія), Илудіссатську декларацію про готовність співпрацювати в Арктиці на основі міжнародного права (2008) [6].

Приарктичні держави співпрацюють і поза рамками Арктичної ради. Так, з 1993 р.

делегатії з Росії, Канади, США, Данії, Фінляндії, Ісландії, Норвегії, Швеції, а також представники ЄС беруть участь у конференціях парламентаріїв Арктичного регіону; з 2005 р. проводиться щорічна Конференція з проблем судноплавства в Арктиці (Росія, Фінляндія, Швеція, Норвегія, ФРН, Канада, США); у 2008 і 2010 рр. відбулися зустрічі «Арктичної п'ятірки» (глави МЗС РФ, Канади, США, Данії і Норвегії). Між приарктичними державами і досі існують деякі розбіжності щодо арктичного шельфу в Північному Льодовитому океані. Вони пов'язані із застосуванням різними державами різних принципів проведення розмежувальних ліній по дну океану – рівної віддаленості, секторального, з меж континентального шельфу. Так, нині Росія, Данія і Канада висувають аргументи щодо приналежності хребта Ломоносова. США не є учасником Конвенції з морського права [6]. Останнім часом з'явилося багато питань стосовно освоєння ресурсів Арктики не тільки «Арктичною вісімкою», а й зовсім не приарктичними країнами. Висуваються різні аргументи стосовно регламентації діяльності з освоєння ресурсних об'єктів Арктики. Навіть ставиться під сумнів як принцип «секторального поділу», так і норми міжнародного морського права щодо просторових меж приарктичних держав.

Так, Китай, Індія і Бразилія вимагають собі право голосу в Арктичній раді, оскільки теж хочуть взяти участь в експлуатації енергетичних і сировинних ресурсів цієї зони, зокрема родовищ нафти і газу. Проти прийняття цих країн до Арктичної ради категорично виступають два її члени – Канада та Росія.

Таким чином, можна зробити висновок, що найближчим часом можуть бути переглянуті міжнародні норми, що регламентують використання морських просторів Арктики. На нашу думку, регламентацію просторів, що мають вплив юрисдикції прибережної держави (внутрішні води, територіальне море, виключна морська економічна зона, континентальний шельф), потрібно залишити без змін, як визначено в Конвенції ООН

з морського права 1982 р. Так само потрібно залишити без змін режим використання Північного морського шляху, що регламентується законодавством Росії. Що стосується Арктичних просторів за межами зазначених зон, то тут доцільно впровадити аналогію Району морського дна.

Висновки

Як підсумок, слід зазначити, що у сфері міжнародної безпеки Арктики було б доцільним стимулювати розвиток міжнародно-правового регулювання недопущення війни в Арктиці, і, на думку вчених і експертів у галузі міжнародного права, необхідно укласти міжнародний договір багатостороннього характеру про заходи, спрямовані на запобігання випадковому виникненню війни в даному регіоні.

Список використаних джерел:

1. Арктический регион: проблемы международного сотрудничества: Хрестоматия : в 3-х т. / под общ. ред. И. С. Иванова. – М., 2013. – Т. 3: Применимые правовые источники.
2. Авхаев В. Р. Многосторонние международные соглашения, регулирующие правовой режим Арктики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=11&art=5349>
3. Балувев Б. Временно ничейные земли / Б. Балувев // Комментарии. – 2013. – № 1. – С. 31.
4. Гуцуляк В. Н. Морское право : учебное пособие / В. Н. Гуцуляк. – М.: РосКонсульт, 2000. – 368 с.
5. Ковалев А. Международно правовой режим Арктики и интересы России / А. Ковалев // Индекс безопасности. – № 3-4 (90-91). – Том 15.
6. Международно-правовой статус Арктики. Досье. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tass.ru/info/895685>
7. Морские вести. Пресс релиз: Развитие Северного морского пути. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.morvesti.ru/tems/detail.php?ID=28072>.
8. Конвенция ООН з Морського права 1982 р. : ратифікована Законом № 728-XIV (728-14) від 03.06.99 // ВВР. – 1999. – № 31. – С. 254. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_057.

Стаття посвящена аналізу міжнародно-правових аспектів регулювання морських просторів Арктики, які мають вплив на визначення правового режиму морських просторів цього регіону. Розглянуто правову регламентацію діяльності приарктичних держав. Вияснено принцип розподілу сфер впливу на морські простори Арктики.

Ключевые слова: Арктика, морские просторы, приарктические государства, Арктический совет, правовой режим, секторальный принцип.

The article analyzes the international legal aspects of Maritime spaces in the Arctic that have an impact on the determination of the legal regime of Maritime spaces in the region. Examines the legal regulation of activities practicing States. Clarified the principle of distribution of spheres of influence in the seas of the Arctic.

Key words: Arctic, sea, preaction States, Arctic Council, legal regime, sectoral principle.